

گذری بر ترانه‌های کردی



(موسیقی فولکلوری ایرانی)

بخش نخست

پژوهش، نوشته و ترجمه‌ی:

فاروق صفی‌زاده (مهرکیش آوستا)

(کارشناس ارشد زبان‌های باستانی)

بیوگرافی

فاروق صفی‌زاده، نویسنده، پژوهشگر، روزنامه‌نگار، مترجم، شاعر و ادیب کُرد، در سال ۱۹۹۶ مادی باستان، ۳۷۰۶ زردشتی، ۱۹۶۸ زایش مهر، ۱۵ ربه‌ندان ۲۶۶۹ کُردی، برابر با ۱۵ بهمن ماه ۱۳۴۶ خورشیدی، در شهر خجسته‌ی شید (کتاب افشار) چشم به جهان گشوده است. سال‌های دبستان، راهنمایی و دبیرستان را در شهرهای تکاب، اورمیه و اراک به پایان رسانیده است. سپس از سال ۱۳۶۴ به مدت ده سال، سردبیری یکی از ماهنامه‌های فرهنگی، ادبی، سیاسی و ایردوش داشته است. کارشناسی رادر تهران به پایان رسانیده و سپس موفق به اخذ مدرک کارشناسی ارشد در رشته‌ی زبان‌های باستانی و کارشناسی ارشد در رشته‌ی الهیات و معارف اسلامی (نقح شائمی) شده و هم‌اکنون دانشجوی رشته‌ی زبان‌های باستانی - دوره‌ی دکرا می‌باشد. وی تاکنون بیش از ۱۴۰ عنوان کتاب به چاپ رسانیده و بیش از یکهزار مقاله‌ی ایران‌شناسی ... به زبان‌های کُردی، ترکی و فارسی و عربی از وی در نشریات مختلف ایران و جهان از او چاپ شده است. وی هم‌اکنون عضو شورای نویسندگان ماهنامه‌ی دو آستانه‌ی فردا، مجله‌ی سروه (کُردی) و چند نشریه‌ی دیگر است.

ریشه‌ی نژادی کُرد، به کهن‌ترین ملت‌های خاورمیانه، که از کهن‌ترین تمدن‌ها بوده، برمی‌گردد. امروزه ثابت شده که کُرد از نژاد تیره‌های زاگروس می‌باشد (گوتی - لولوبی و...) که در روزگاران کهن در پیرامون رشته کوه‌های زاگروس ساکن بوده‌اند و با تیره‌های آریایی (هند و اروپایی) که در هزاره‌ی دوم پیش از زایش به این سرزمین (سرزمین آنان) وارد شده‌اند، به هم پیوسته‌اند. برپایه‌ی سنگ نبشته‌های سومری (هوری‌ها)، سومریان همان نژاد کُردان هستند که مادها نیز تیره‌ای از کُردان بوده‌اند، چرا که همدی و اژه‌های به جای مانده از سومری‌ها و مادها و پارس‌ها در زبان کُردی امروز کاربرد دارد.

زبان و گویش‌های کُردی

بدون تردید زبان کُردی، یکی از غنی‌ترین و پربارترین زبان‌های زنده‌ی جهان است که قدمت این زبان به بیش از چهارده هزار سال پیش می‌رسد. با نگاهی به شعر و ادب کُردی باستان، به این راستی دست می‌یازیم که همه‌ی زبان‌های گیتی، (آریایی هند و اروپایی) برگرفته از زبان کُردی باستان (آوستایی) می‌باشند. امروزه همه‌ی اژه‌های آوستایی و پهلوی و پارسی باستان و هندی باستان (سنسکریت) و دیگر زبان‌های آریایی هند و اروپایی را می‌توان در کُردی یافت. شعر و ادب کُردی باستان، نمونه‌ای از ادب غنی و پُربار جهانی و نخستین ادب جهانی می‌باشد.

ادب گُردی باسقان

گاتاها، سروده‌های آشوزردشت گُرد، نخستین ادب جهانی می‌باشد. اشعار موزون و ده هجایی و هشت هجایی و ۱۱ و ۱۳ هجایی و ناقیه‌دار مؤید این گفته است. در اینجا چند بند از سروده‌های گاتاها را می‌آورم: بایسته به ذکر است این برای نخستین بار است که چنین ترجمه‌یی از گاتاها ارایه می‌شود. ترجمه‌هایی که تاکنون از گاتاها شده، نارساست و به علت عدم آشنایی مترجمان با زبان اوستایی، واژه‌های اوستایی را به غلط ترجمه کرده‌اند.

یسن، هات ۲۹، بند نخستین

آوانگاری پارسی:

خس مئی بی یاکِ اَش وُزیایِ رِژدا
کِ همایی مآ وُزُدَرَم یِ ما تَشْت
آما اَش مِ هُزَس چا
رِم اَهوَش یا بِرِش چا تِ وِیش چا
نُوتِ مِ ییِ وَاستا خَش مِ تِ اَنی وُ
اَت مِ ییِ سَنگَسنا وُهو وَاَس تَریدا.

آوانگاری لاتین:

Xišma ī bīya gēoš wōrya gērēzda kahmāyi mā so wariz̄ dorm kēma tašat amā aēš mo
hazas čā
rēmō ahušya dērēš ca tē wiš ca noyft moyf wāstāxišmat anīwo asa moyf sangistā wohu
wās tiryā

برگردان واژه به واژه:

به شما آفرینش روان شکوه کرد
از چه مرا آفریدی، که مرا پرورش داد؟
مرا آرزو و ستم و چپاول به همدادی دور کرد دست
گستاخی، همچنین زور
و نیست برای من جز تو پشتیبانی دیگر
پس به من آشکارساز شایسته‌های را رهایی بخش.

برگردان شیوا:

روان زمین من‌اند به درگاه آهورامزدا
که از چه مرا آفریدی؟ چه کسی مرا پرورید و هستی بخشید؟
از همه سو خشم و ستم و آزار و گستاخی
فراگرفته است همه را
مرا به جز تو نگهبانی نیست
رهایی‌بخشی که مرا پاسداری کند، به من بنمایان.

وزن سروده:

رژن پارسی:

تَن تَن تَن تَن تَن تَن تَن تَن (۱۳ آهنگی - هجایی -)

ترانه‌های کُردی

ترانه‌ی کُردی، از نگرش قافیه، واج‌های آخر دو مصراع یکسان و هم‌قافیه می‌باشد و گونه‌های فراوانی را داراست. ترانه‌ی کُردی کهن‌ترین بخش از ادب فولکلور در ادب کُردی می‌باشد. برخی بر این باورند ترانه‌ی چوپان (= gorānī šuwān) کهن‌ترین گونه‌ی ترانه‌ی کُردی است و حتا عمرش از ترانه‌ی کشاورز (= gorānī jūtyār) بیشتر است. برخی دیگر بر این باورند که ترانه‌ی کار، کهن‌تر و برخی دیگر ترانه‌ی آیینی را کهن‌تر دانسته‌اند.

گونه‌های ترانه‌های کُردی:

۱- ترانه (گورانی) gorānī (گورانی)

واژه‌ی گورانی (ترانه) از گوران (= گب ران) گرفته شده که گبر و گور gawr - gabr به معنی بزرگ و والامنش و به زردشتیان کُرد اطلاق شده است. آثار منظوم گورانی، (که یکی از تیره‌های بزرگ کُرد امروزی نیز گوران نام دارند و پیرو کیش یارسان (زردشتی - مهری‌گری) می‌باشند.) کهن‌ترین گونه‌ی ادب کُردی را تشکیل داده است و همه‌ی این اشعار ده هجایی بر وزن (مستفعلن فا - مستفعلن فا = تَن تَن تَن، تَن تَن تَن) می‌باشد و چون هر کدام ملودی ویژه‌ی دارد، به این سبب این نام در زبان کُردی، گسترش یافته و هر شعر عامیانه‌ی را که با ملودی ویژه خوانده شود، گورانی می‌گویند. بیشتر اشعار گاتاها اشعار هجایی است.

۲- بیت bayt (نغمه)

بیت، عبارت است از داستان‌های حماسی - عاشقانه - اجتماعی - اخلاقی و عرفانی، که به شیوه‌ی نظم و نثر ساخته می‌شود. اشعار بیت گاهی هجایی است و گاهی یک مصراع از بیت ممکن است بلندتر و یا کوتاه‌تر از مصراع قبلی باشد.

بیت، از بندهای گوناگون ساخته شده است. در برخی از آن‌ها خواننده‌ی بیت، که در کُردی به آن بیت بیژ bayt bež (= بیت‌خوان، نغمه‌خوان) می‌گویند؛ ممکن است چند مصراع از آن را در آخر هر بند تکرار کند، که در فرجام، شکلی از ترجیع‌بند به وجود می‌آید.

گونه‌ی از بیت‌ها، که برای رساندن مضمون و مفهوم گفتاری، شیوه‌ی نثرمانند دارند، در اصطلاح بیت‌خوانان موناجات (= mūnājāt) خوانده می‌شود، ولی بیشتر بیت‌ها منظوم است و ملودی ویژه‌ی خود را دارد.

۳- لاووک (= Lāwūk)

از آهنگ‌های شاد کُردی و جدا شده‌ی از بیت می‌باشد.

۴- دیلوک (= dilok)

ترانه‌ی ویژه‌ی پایکوبی و عروسی.

۵- لاژا (= Lāžā)

گونه‌ی آهنگ ویژه است که از واژه‌ی (= rāzānīn) به معنای لالایی گرفته شده است.

۶- یاریتی (= bārītī)

گونه‌ی ترانه و آهنگ.

۷- حیران (= hayrān)

یکی از آهنگ‌های جدا شده‌ی بیت می‌باشد.

۸- قاتار (= qatār)

همان گاتا به معنی نغمه و سرود آیینی است.

۹- زاده شدن (= Ladāyik būn)

ترانه‌ی زایش.

۱۰- خورشیدی (= xoršīdi)

گونه‌ی آهنگ شاد.

گونه‌های ترانه‌های فولکلوری کردی:

۱- ترانه‌ی کار (kār)

۲- ترانه‌ی شبان (šūwān)

۳- ترانه‌ی کشاورز (jūtyār)

۴- ترانه‌ی آهنگ (āhang)

۵- ترانه‌ی سبک (sūk)

۶- ترانه‌ی آهسته و کند (hēmin-u-xāw)

۷- ترانه‌ی آرامش (dāmīr kāndinawa)

۸- ترانه‌ی لالایی (lāy lāya)

۹- ترانه‌ی دوشیدن (bēf)

۱۰- ترانه‌ی کودکان (mindālān)

۱۱- ترانه‌ی محبت و مهر (dilldārī)

۱۲- ترانه‌ی میهنی (ništīmānī)

۱۳- ترانه‌ی طنز و شوخی (gālta-u-gap)

۱۴- ترانه‌ی طبیعت (srūšī)

هنر شعر، در ترانه‌ی کردی چند بخش است:

۱- چهار سطر (م - م - ن - م)

۲- مثنوی و دویتی (ر - ر - د - د)

۳- مصرع نخست و پایانه‌ی آن‌ها هم قافیه است: (ی - س - گ - ل - ی)؛ به ویژه اگر ترانه‌سرای بی

تنهایی بخواند، از این گونه سود می‌جوید.

چگونگی نجوای عاشق و معشوق در ترانه‌ی کردی از هم سوایند. برای نمونه پسر دلدا

(عاشق) با پیشوند (أ o) و دختر دلبر (معشوق) با پیشوند (إ e) هم‌دیگر را فرا می‌خوانند. همچون: های

لی ل (hāy lēlē =) و یژه‌ی دلبر، های ل ل (hāy lolo =) و یژه‌ی دلدا.

رتال جامع علوم انسانی

گونه‌های ترانه‌ی فولکلوری

این گونه ترانه‌ها بیشتر در روستاها و شهرها و در میان کشاورزان و مردم عامی رواج دارد و خود بر

چند گونه است:

۱- دو مصرعی، مانند:

binē sar dillm nāska panjakat

بنی سهر دلم ناسکه په نجه که ت

bāwašēnimka ba agrījakat.

باوه شینم که به ته گریجه که ت.

۲- سه مصرعی:

jūta zūllfīt bardānawa

ججوته زولفت به ردانه وه

babāy īšwa daxulānawa

به بای عیشوه ده خولانه وه

kona birīnim dakulānawa.

la sar mālla rimāwakam

latak bānga kūzāwakam

la sar dīwārī bēzārīm

nāwūt haya nāzārakam.

کونه برنیم ده کولانه‌وه.

۳- دویتی (چهار مصرعی):

له سهر ماله رماوه کم

له ته‌ک بانگه کوژاوه کم

له سهر دیواری بیزاریم

ناوت هه یه نازاره کم.

ترجمه:

دست نازکات را به روی دلم بگذار

و با گیسوانت بادم بزن.

دو گیسوی خود را پریشان کردی

با باد عشوه‌ات می‌چرخید

و زخم کهنه‌ام را تازه می‌کرد.

بر بام خانه‌ی ویران‌ام

با نجوای خاموش‌ام

بر دیوار بیزار‌ام

نامت نقش بسته نازنین من.

و نیز پنج، شش، هفت و هشت مصرعی نیز در ترانه‌ی فولکلوری رواج دارد که به وسیله‌ی ابتغاء و آواز ترانه کم و زیاد می‌شود.

ترانه‌های زیر نیز در میان مردم از دیرباز رواج داشته است:

۱- ترانه‌ی عزا و سوگواری (šīwan: āqamīra-zīmār-čamarī)

۲- ترانه‌ی دخترانه (kičāna)

۳- ترانه‌ی پسرانه (kūrāna)

۴- ترانه‌ی طلبگی (mindāllānī hujra)

۵- ترانه‌ی عروس و داماد (būk-u-zāwā)

۶- ترانه‌ی دانش‌آموز (gerānī qutābiyān)

۷- ترانه‌ی منلوج (manaloj) گفت‌وگویی میان عاشق و معشوق.

۸- ترانه‌ی دوره‌گردها (qaraj-u-doma kār)

۹- ترانه‌ی کار که خود بر چند بخش است:

۹-۱- ترانه‌ی کشاورز (jūtyār)

۹-۲- ترانه‌ی دستار (dastār): کوبیدن غله و دانه.

۹-۳- ترانه‌ی آسیاب (āsīyāw)

۹-۴- ترانه‌ی بُوخُل کوبیدن (sāwār kūtanawa)

۹-۵- ترانه‌ی درو کردن جو (jonī)

۹-۶- ترانه‌ی کارگو (kirékār)

۹-۷- ترانه‌ی بقال و پارچه‌فروش (haqāll-u-pārča firuš)

ترانه‌های شوخی و طنز

در میان مردم، ترانه‌هایی رواج دارد که بیشتر حکایات طنز و فولکلوری است. همچون ترانه‌ی بیوه‌زن و ترانه‌ی پیرزن (به شیوه‌ی نظم و نثر) و ترانه‌ی آیه‌ی چماق و ترانه‌ی دختر عقب‌بریده و...

ترانه‌ی باستانی هوره (= hora)

این ترانه، کهن‌ترین گونه‌ی ترانه‌ی کُردی می‌باشد که از روزگاران باستان به یادگار مانده است. این ترانه، همان‌گونه که از نام آن پیداست، ویژه‌ی ستایش آهورامزدا (خدای هستی‌بخش دانای بزرگ) بوده است. کُردان، سروده‌های گاتاها را با نغمه می‌خوانده و به آن هوره می‌گفته‌اند که سوره نیز از این واژه گرفته شده و بعدها مسلمانان، خواندن قرآن را با نغمه، از این آهنگ ویژه گرفته‌اند. هوره و آهوره مزدا از یک ریشه است. امروزه، اشعار عرفانی و مذهبی را در مناطق کردنشین به شیوه‌ی هوره می‌خوانند.

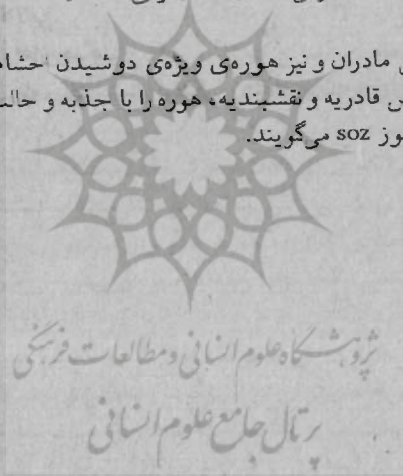
هوره از ریمت آزاد پیروی می‌کند. برخی از مقام‌های هوره عبارتند از: بان بنه‌ای *bān binayī*، بنبری چر *binēri čir*، دودنگی *dūdangī*، باریه *bārya*، غریبی *qarībī*، ساروخانی *sāroxāni* گل و دره *gill wa dara*، پاوموری *pāwamori*، قطار *qatār*، هجرانی *hǰjrāni*، مجنونی *majnūni*، سحری *saħari* هه‌ی لاره *hay lāwa* و ...

از گونه‌های دیگر هوره، لالایی مادران و نیز هوره‌ی ویژه‌ی دوشیدن احشام و مشک‌زنی است. با پیدایش تصوف در کردستان، دراویش قادریه و نقشبندیه، هوره را با جذب و حالت و گریه و استغاثه، به گونه‌ی ویژه می‌خوانند که به آن سوز *soz* می‌گویند.

مقام‌های چهارده گانه‌ی هوره:

- ۱- گوله خاک *gola xāk*
- ۲- گله وه دهره *gla wa dara*
- ۳- بالا دهستانی *bālā dastāni*
- ۴- شاحوسه یتی *šā husayni*
- ۵- ساروخانی *sāroxāni*
- ۶- جلله و شایی *jilaw šāyi*
- ۷- ته رز *tarz*
- ۸- مه جنوونی *majnūni*
- ۹- سه حه ری *saħari*
- ۱۰- باریه *bārya*
- ۱۱- دو بالا *dū bālā*
- ۱۲- غه‌ریوی *qarīwi*
- ۱۳- بان بنه‌یی *bān banayī*
- ۱۴- پاوه موری *pāwa mūri*

گونه‌ی دیگر هوره، مویه یا مور است که در شیون و مرگ افراد به وسیله‌ی زنان و در برخی نقاط، توسط مردان خوانده می‌شود.



ترانه‌ی سیا چمانه *siyā čamāna*

ترانه‌ی سیا چمانه، مانند هوره، از گونه‌های بسیار کهن و باستانی کُردی است. این آواز دارای تحریرها و حالات ویژه‌یی است که اجرای آن تنها از عهده‌ی خوانندگان بومی و بسیار کارآموده ساخته است. سیاه چمانه بسیار غم‌انگیز و سوزناک است.

این آواز از بقایای نغمه‌های نیایشی آهورامزدا است. اشعار سیاه چمانه به شکل هجایی و در قالب‌های ده هجایی دو مصرعی، به سبک و سیاق کهن سروده می‌شود.

سیا چمانه به معنی سیاه چشم است و احتمال دارد از واژه‌ی سیاو و جامه آمده باشد، یعنی سیاه جامه.

سیاه چمانه به ده آواز و نغمه خوانده می‌شود:

- ۱- سیاو چمانه‌ی باده باده *bāda bāda*: عروس و داماد.
- ۲- سیاو چمانه‌ی بزم هروسی: به زم و گیلای *bazm-u-gēllāy*
- ۳- سیاو چمانه‌ی شیون و مور
- ۴- سیاو چمانه‌ی سحری
- ۵- سیاو چمانه‌ی کار و کردار: ده وه یی *dawayī*
- ۶- سیاو چمانه‌ی شیخانه *šēxāna*
- ۷- سیاو چمانه‌ی بهاران *rāna bēra* = شیردوشی بهاری.
- ۸- سیاو چمانه‌ی شیون و سوگواری.
- ۹- سیاو چمانه‌ی لالایی.
- ۱۰- سیاو چمانه‌ی آغاز جنگ.
- ۱۱- سیاو چمانه‌ی ماه و خورشید گرفتگی (*rožgīrān-māng gīrān*)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی